

Balázs Zoltán

HOLMIK

Birtok

Volt abban valami szent borzadály, ahogyan a marxista brosrák „a magántulajdon szentségé”-t emlegették. Marx még aligha gondolt erre a vallásos borzadályra, ő ezzel az angol eredetiből átvett kifejezéssel alkalmasint egyúttal a valláson is akart egyet ütni; vallásilag érzékenyebb fülek azonban süketek a gúnyra s fogékonyabbak a gonoszságra. Persze a *sanctity* szó nem olyan szentségtörő profán összetételben, mint a magyar *szentség*, amely sajnos túlságosan is tág, s ezért pontatlan. „A magántulajdon szentsége” eredetileg körülbelül olyan vallási értékű fogalom, mint a profán összefüggésben használt „szív szentélye” vagy a „mennyei öröm” kifejezés. Ez azonban még mindig nagyon sok, a magántulajdont még átvitt értelemben is merésznék hangzik „szent”-nek nevezni. Mégsem teljesen önkényes, s a legkevésbé sem szentségtörő összetételről van szó.

Nem a jogi viszony a fontos, természetesen. Nem a tulajdonjoghoz, nem a magántulajdonhoz való joghoz mint joghoz társul vallásos felhang. Kétségtelen, hogy minden szilárd jogrend, amely a kiszámíthatóságot, a személy elfogadható színvonalú védelmét, a természet erőivel szembeszállni képes emberi közösség összetartását szolgálja, ezen az elvont szinten vallásos helyesléssel is találkozunk, és teológiailag is alátámasztható. Ez azonban még nem elég specifikus.

A magántulajdon gazdasági előnyei, vagyis a jólét és a bőség feltételeinek megteremtésében játszott nélkülözhetetlen szerepe az emberi természet és az egymást nem ismerő emberek közötti kapcsolatok természetének ismeretében tagadhatatlan. A kollektív tulajdon eszméjén alapuló gazdaságok kivétel nélkül csődbe mentek. Csak kisközösségek képesek ilyen módon prosperálni, de bennük egészen más rend uralkodik. Ám még ez sem indokolja a „szentség” szó használatát.

A magántulajdon vallásos mozzanata nem a joghoz, nem a jóléthez, hanem a birtokláshoz kapcsolódik. A birtoklás mint bírvágy: ösztön, szenvedély, az emberi természet egyik kulcseleme. S éppen ezért nemesíthető, szelídíthető, sőt szentté tehető – mint minden más emberi ösztön. Ha az ember isteni hivatással rendelkező lény, akkor minden vágya, szenvedélye, epekedése, ösztöne is isteni hivatással rendelkezik.

Mit jelent birtokolni valamit? A birtoklás passzív, szemlélő, élvező, megnyugtató tevékenység. Nem az a döntő, hogy a birtokolt dolog a hatalmamban van, hogy azt teszek vele, amit akarok; ez folyton-folyvást izgalmi állapotot okoz, aktivizál. A birtoklás tudat, mégpedig az elkötelezettség, a lekötöttség, a kizárólagosság egyfajta tudata. Nem az én, az ego kivetítése, fölnagyítása, amellyel valamiféle egzisztenciális félelem okozta bizonytalanságot és esendőséget igyekszünk kivédeni vagy csillapítani. Helyesebben a birtoklás ezzé is válhat, de minél jobban azonosítja valaki magát azzal, amit birtokol, annál nagyobb veszélynek teszi ki magát, hiszen annál több ponton válik sebezhetővé. Az efféle birtoklás csak megnöveli az aggodást, a nyugtalanságot, ahelyett, hogy csökkentené. A valódi, megnyugtató hozó birtoklás nem egocentrikus.

A valódi birtok legfontosabb ismertetőjegye, hogy partneri viszonyba léphetünk vele. Ennek pedig az a feltétele, hogy a birtokolt dolog valamiféle önállósággal, szu-

verenitással rendelkezzen. Ilyen stabil, tartós önállósággal azok a dolgok rendelkeznek, amelyek fizikailag, anyagi értelemben is tartósak, állandóak, sőt ebben a tekintetben lehetőleg birtokosuk fölé is emelkednek. A föld, az épület, az ékszer a legmegfelelőbb példák. Ezek azok a dolgok, amelyekről különös, személynek szóló gonddal szoktunk végrendelkezni, ami nemcsak értéküket jelzi, hanem azt is, hogy ezek képesek összekötni nemzedékeket, s közösséget teremteni élők és holtak között. A pénz erre nem alkalmas. A valódi birtok, mivel bizonyos fokig szuverén, közösséget hoz létre.

A legtokéletesebb birtokfajta a föld, tágabban a természet (amit maga a „birtok”, minden jelző nélkül, jelölni szokott). Nem is olyan bolondság a Holdon birtokot osztani. Nem az a fontos ugyanis, hogy a birtokot személyesen műveljük, vagy akár csak megérintsük. A fontos az, hogy van valami, ami állandóbb és stabilabb nálunk, s mégis velünk lép kizárólagos kapcsolatba. A természet minden ember alkotta dolognál ellenállóbb, s akármennyi kárt okozunk is benne, maga a kár is minden más kárnál valóságosabb és birtokolhatóbb. Az összedőlt ház, az elveszett ékszer teljesebben, maradéktalanabban semmisül meg, mint a fölégetett termőföld, a kivágott erdő, a kiszáradt folyó.

A földbirtok sok filozófust megbotránkoztatott már. A klasszikus közgazdászok is sokat törték a fejüket a földjáradék létének okán. Hogyan lehetséges, hogy bárki is kijelentse: ez a föld az enyém? Van ebben valami képtelenség, főleg ha valóban nem maga műveli, sőt el sem keríti. Pedig amióta társadalom létezik, a föld tulajdona kardinális kérdés.

A magyarázathoz elég, ha magunkba tekintünk. Valószínűleg mindenki hordoz magában olyan pillantásokat, olyan tekintetet, akár régi emlékként, akár mindennap megújuló élményként, amelyek a birtoklás, a birtokba vevés pillantásai és tekintetei. S mivel az emberi pillantás távlata a látóhatár, a birtok határa is a látóhatár. Hány-szor tekintünk végig egy-egy tájon olyan pillantással, amellyel a tájat mintegy a magunkévá tesszük, kizárólagos jogot szerzünk fölötte! Persze nem „jogi” értelemben, hanem úgy, hogy a látvány, a távlat, a táj mondanivalóját, üzenetét nekünk és csak nekünk szólónak értjük. Ezek azok a pillantások és pillanatok, amelyek az embert a szülőföldjéhez is odakötik. Vannak tájak, amelyek hozzánk szólnak, s amelyeket úgy mutatunk meg szerelmesünknek, mint a sajátunkat – a birtokunkat.

Amikor az ember Fertőrákos felől Sopron felé halad a műúton, s elhagyja a kőfejtőt, egy váratlan kanyarban kitérül előtte a határ. Ez a táj, bár kétségtelenül rabul ejt másokat is, mindig is az enyém lesz. Ebben a tájban ugyanis nemcsak a látvány van, a szelíden elnyúló balfi dombság, a Kecske-hegyi kilátó, a kőfejtő kopár sziklái, Kőhida háztetői, a mélybe kanyargó út, hanem láthatatlanul, mégis valóságosan benne van a Fertő-tó vize, nádas, a rákosi kastély, a Mithrász-szentély, benne vannak az egykori római kőfaragók és vincellérek, a Tómalom menti villák, benne vannak a Szárhalmi-erdő kirándulói, benne vannak a szőlők éppúgy, mint az itt Ausztriába átrohanó keletnémet menekültek, benne vannak a börtön méltó és méltatlan rabjai, s mindenekelőtt benne van a Város, amely innen már ellenállhatatlanul vonz, de maga soha nem fog itt megjelenni. Ez a táj az én pannóniai birtokom.

Egy pillantás még nem szerez jogot, de a birtoklás joga föltételezi a pillantás átélhetőségét. Az ember rátekinthet valamire, s kapcsolat keletkezik közöttük és a valami között. Ez a kapcsolatteremtés ebben a világban az ember kizárólagos képessége. „Enyém vagy”, szól az Isten a zsoltáros ajkával, „ma szültelek Téged”. Az „enyém vagy” kijelentés tehát bibliai súlyú, olyan, mint a „legyen”, a „bizony, bizony, mon-

dom nektek” vagy a „boldogok, akik...” Ez a pillantás tette Ábrahám fiait néppé. Mert természetesen nemcsak dolgokat lehet birtokolni, és nemcsak birtokolni lehet, hanem birtoknak lenni is. A szerelmi eksztázis tetőfoka a birtoklás és a birtoknak levés együttes, tökéletes harmóniában levő élménye.

Az a pillantás viseli magán tehát a szentség jegyét, amellyel kapcsolatot létesítünk, elköteleződünk, s ezzel egyúttal birtokosokká válunk. „Osztályrészem az Úr” – éneklí a zsoltáros, s ezzel a természetfölötti dolgok birtoklását is lehetségesnek mondja. A szelídek öröklík a földet, olvassuk az Újszövetségben, vagyis azok, akik képesek a birtok megtartására.

A bírvágy nyers ösztön, amely arra vár, hogy birtoklási képességgé nemesedjen. S egy birtokot csak úgy lehet megtartani, ha nem uralkodni akarunk fölötte, a végletekig kiaknázni, s a végén eldobni, elcserélni, elkártyázni, elvesztegetni. S még valamit nem szabad: átengedni magunkat a *szerzési vágnak*. A szerzési vágy egészen más, mint a bírvágy, sőt bizonyos fokig annak az ellentéte. A szerzés aktivitás, növekedésre, gyarapodásra, bővülésre irányul, vagyis kizárja a passzív élvezetet, amely a bírvágy lényege. Mindkettőre szükségünk van, de tudnunk kell, hogy nem azonosak, és adott esetben lerontják egymást. Aki birtokolni akar, az nem adhatja át magát a szerzés ösztönének.

A világ tele van gazdátlan birtokkal. Mindannyian nemességre kaptunk hivatást, olyan nemességre, amelyet a valódi birtoklás ad.

Függöny

Agatha Christie utolsó Poirot-történetének ugyanez a címe. A függöny itt egyszerre jelenti a nagy detektív halálát, a rejtély rejtélyességét (amelyet Poirot a „síron túlról”, vagyis halála után kézbesített levelében old meg, s akárcsak a *Tíz kicsi néger* főhőse, maga veszi kézbe az igazságszolgáltatást), és utal a gyilkosságok elkövetésének módszerére. A gyilkos ugyanis nem *sajátkezűleg* öl, hanem mindig másokéval, akiket gyilkosságra *csábít*. A csábítás technikája: a leendő áldozat lehető legrosszabb színben való fölűntetése (többnyire azzal, hogy azt a közvetlen gyilkos számára fontos személyre veszélyesnek állítja be). A gyilkos mindig csak utalgat, sejtet, titokzatoskodik, s ezeket a szavakat is vonakodva ejti ki – annál biztosabb hatást keltve. Az, aki belátott a függöny mögé, alapjában véve már más ember: ő tud valamit, amit a többiek nem.

De a tudás nem csak végzetes hatalmat jelenthet. Platón filozófusa meglátja a napvilágot, s hunyorogva botladozik a barlangba visszatérte után, s ha nem vigyáz, könnyen a sötétben ügyesen tájékozódó bontiek áldozatává válhat. A tudás itt kiszolgáltatottságot jelent; a tudatlanság göggyével és bölcsességével szemben a tudás tehetetlen. A függöny mögött nemcsak hatalom, hanem gyöngesség is rejtőzhet: a világ fiai a *maguk módján* okosabbak a világosság fiainál.

A függöny legfontosabb hivatása a takarás, az elrejtés. De nem a lezárás, az eltorlaszolás: a függönyöket elhúzzák, a leplek lehullanak, a fátylakat elvonják. Ami a függöny mögött van, annak föl kell tárulnia, s ezt maga a függöny jelzi azzal, ahogyan van. Hiszen a függöny nem egyszerően az ismeretlenséget, a tudás hiányát mutatja, hanem az elrejtettséget, a szándékos visszatartást: tudatos cselekvést. A függöny nem csupán arra utal, *amit* elfed, hanem arra is, *aki* elfed.

A Genézis szerint az Édenkertben *három* elfüggönyözés történik. Az Úr megtiltja a gyümölcs fogyasztását. Ezt a tiltást a kísértő nyomban mint a függöny elhúzását értelmezi: s igazából nem is a függöny mögött rejtőz tudás megszerzésének, a függöny

mögé tekintésnek a lehetőségét tárja az első emberpár elé, hanem a tiltás, az elrejtés, az elfüggönyözés jogának megszerzését: olyanok lesztek, mint az Isten; ti lesztek a teremtes társ-törvényhozói.

S ironikus módon a bűnbeesés után az első emberpár első tette pontosan ez: ruhát öltenek, vagyis elfüggönyözik magukat. Más szóval: megtiltják egymásnak saját testük megpillantását. A ruha fölöltését nem a szégyenkezés, hanem a tiltás ösztöne diktálja. Valóban olyanok lettek, mint az Isten: immár tudnak tiltani és elrejtteni. Csak-hogy az, amit tiltanak, éppen saját testük, vagyis önmaguk. Ez a kísértő bosszúja: ettől fogva az ember istenként ítélhet – de csak önmaga fölött. Megszerezte a jogot és a szabadságot, az elrejtés jogát és szabadságát, de ez a szabadság örök rabsággal, a függöny fallá szilárdulásának veszélyével terhes. S ettől kezdve menekül az ember a felelősség elől, s kétségbeesetten igyekszik széthúzni a függönyöket önmagán és másokon, s törekszik a teljes megismerésre (megismerni annyi, mint egyesülni, vagyis az ismeretet azonossággá tágítani).

Harmadszor pedig az emberpár elrejtőzik az Úr elől, elbújik az Édenkertben – vagyis megpróbálja a teremtéssel elfüggönyözni saját magát. Ezt az elrejtőzést sem a szégyenkezés diktálja, hanem a félelem. A függöny nemcsak elrejt és takar, s ezzel föltárássra és mögé-tekintésre ösztönöz, hanem ettől fogva biztonságot nyújt, otthonossá teszi a környezetet, díszít és ékít; mindenekelőtt azonban megszünteti a falak és a levegő baljós ürességét. Mi ugyan többnyire képet s nem szőnyeget akasztunk a falra, mint ahogy Keleten szokás, de a függöny nélküli ablak és a kép nélküli fal bennünk ugyanolyan mezítelenségérzetet kelt, amely mögött ugyanaz a bibliai rémület van. A lakáshoz kell egy fekhely, hogy pihenhessünk; kell egy asztal vagy más étkezőbútor, hogy elessünk; kell egy láda, hogy elrejtessük benne külső burkainkat; s végül kell valami szöttek, hogy kiűzzük a félelmet – vagyis hogy elbújhassunk.

Az ember nemcsak ruhába és lepelbe burkolózik, hogy elrejtse magát a másik elől, hanem szőnyegek és függönyök mögé rejtezik, mert tudja, hogy szörnyű titkot hordoz, amit el kell rejtene Isten elől – s ami persze kívül esik a hatalmán. Ádám származás bűjőcskájá az Édenkertben – „hallottalak, s féltem, mert mezítelen vagyok, tehát elrejtőztem” – minden paródia ősmintája, vagy az Ősparódia: az istenné vált ember retteg; ő is lepelnek használja a teremtest, hogy megtiltsa valamit Istennek – annak a titoknak a megismerését, hogy mezítelen, vagyis hogy ő: önmaga.

Ám az Újszövetség legdrámaibb pillanatában, Jézus halálakor mindhárom szinoptikus evangélista szerint a templom függőnye *kettéhasadt*. A Templom végét a Függöny megsemmisülése jelzi, hiszen a Templom – mint annak idején a Sátor – elsősorban a Függöny tartókereteként volt fontos, illetve egy bizonyos értelemben maga is függöny volt. Nincs többé titok, templomra sincs tehát többé szükség, hiszen ez az a pillanat, amikor az ember valóban megistenült. S a függöny kettéhasadása éppen ennek az aktusnak a legsajátosabb vonására utal: nem húzta el senki, sem az Isten, sem az ember; a függöny mintegy önmagától megsemmisült.

Ez azonban a mennyek és a poklok szintje – ezen a földön fátylak és felhők, leplek és ruhák vesznek körbe minket, amelyek továbbra is rejtenek és sejtetnek, de amelyek mögé alig-alig pillanthatunk. Az Úr felhőből szól hozzánk, a Föltámadottat felhő takarja el; de még ha színről-színre látnánk, sem föltétlenül ismernénk föl, ahogyan az emmauszi tanítványok szemét is *eltakarta* valami. Minket pedig még beborít a gőg és a félelem, az „éjben és a halál árnyékában ülünk”. De a felhők már szakadoznak, s ahogy az adventi laudes himnuszában olvassuk: „az éjszakának sötétsége oszlik / s tündöklök hajnali nap fénye”.

Gyűrű

Legalábbis figyelemreméltó, hogy az ember hajlama saját maga fölékesítésére mennyire állandó. A divatimádat soha nem megy ki a divatból. Őseink éppolyan kedvvel és buzgalommal díszítették magukat, mint gyermekeink teszik. A keleti ízlésnek megfelelő hatalmas ékkövek (lehetőleg hat vagy még több ujjon), a féldrágakövekben tobzódó díszmagyar viselet, *sit venia verbo*, nem sokban különbözik az arc minden lehetséges pontjára valamilyen függőt aggató vagy karikát beszűrő kamaszkori egyen-megjelenéstől, amellyel az egyén megjelenítésének szándéka többnyire célt téveszt. De ez megbocsátható: ilyen korban az ember egyszerre vágyik föltűnésre és eltűnésre. (A rockerszerelés és a díszmagyar közötti részletes párhuzam pedig szerintem külön elemzést érdemelne.)

Nyaklánc, fejpánt, karperec, gyűrű: ezek a legkevésbé kultúra-, kor- és nemfüggő ékszerek. Ezek közül azonban a gyűrűnek van a legtitokzatosabb jelentése, talán éppen azért, mert a nyaklánc és a mell (a szív), illetve a fejpánt (korona) és a szellem, a gondolkodás kapcsolata túlságosan is nyilvánvaló. Az ujjon viselt gyűrű ugyanis nem a kétékezi munkára utal.

Ékítményeink mindegyike kör, vagy legalábbis önmagába visszatérő görbe alakú. A kör kapcsolata a teljességhez, a befejezettséghez, a tökéletességhez, az egészséghez (és az egészséghöz) közhely. De ez még nem elég ahhoz, hogy a gyűrű jelentését megértsük.

Van a gyűrűnek valami tőlünk független hatalma. Olyan hatalom ez, amely nem válik láthatóvá attól, hogy a gyűrűt viseljük (a korona nem ilyen: a korona vagy az ennek megfelelő fejdísz a reális, kézzelfogható – materiális vagy spirituális – a hatalomnak legteljesebb értékű jelképe). Éppen ellenkezőleg, a platóni (s a tolkieni) mese a *viselőjét* láthatatlanná *tévő* gyűrűről szól. Az eljegyzéskor a szerelmesek mintegy kinyilvánítják, hogy immár megteremtettek egy olyan világot, amely csak az övék, s ez mindenki más számára láthatatlan. A karikagyűrű ennek a láthatatlan világnak a jelképe, kapuőre és záloga. Bűvös gyűrű.

A láthatatlan hatalmaktól az ember fél. Nem tudja, jók-e vagy rosszak, ártó és rontható avagy segítő és gyógyító hatalmak-e. A láthatatlan hatalom szeszélyes, csak a nyomait, a műveit láthatjuk. Ezért hordjuk az ujjon a gyűrűt. Az ujj az utalás szimbóluma. A kőtablákra Isten ujja vési rá a Törvényt. Mene, tekel, ufarszin: megmértetl és könnyűnek találtattál – írja az Ujj a babiloni palota falára. Michelangelo ugyanezt sejteti Ádám teremtésének a jelenetében: a Teremtő szemkontaktusban van Ádammal, vagyis saját képére és hasonlatosságára alkotja meg, de magának a teremtésnek mint cselekedetnek a dinamikáját az egymást érintő ujjakban érezzük.

De a boszorkánykör is a láthatatlanság jele. Az örvénylő víz mintha a gonosz ujjára húzott gyűrű volna: lefelé vonz. Az összetekeredett kígyó a halálos ölelés gyűrűje. Ettől az elemi tapasztalattól még a legprofánabb elme sem képes magát távol tartani: a *begyűrűző* vagy átgűrűző hatásokról érkező közgazdász mindenekelőtt a tőlünk független, általunk befolyásolhatatlan, de minket nagyon is érintő hatások jelentőségét *dramatizálja*.

Amikor Velencében megválasztották az új dózsét, az népes kísérettel kihajózott a Tengerre, s ott egy gyűrűt dobva a vízbe mintegy újra eljegyezte Velencét a Tengerrel. A királynőt a királlyal. Ez volt a legtöbb, amit a Köztársaság megtehetett. A mélybe vetve elveszítette a gyűrűt, hogy hatalmat nyerjen érte és általa. Megpróbált frigyre lépni a Kiszámíthatatlannal, partnere lenni az Ismeretlennek.

A gyűrű a szuverén, teremtő – segítő vagy ártó – hatalom jele. Ez a hatalom nyit és zár: a karikagyűrű új világot nyit meg, amely vagy mennyekbe, vagy pokolba vezet; a pecsétgyűrű pedig – az ujjlenyomat helyettesítője, hordozója nevének aláírása, vagyis a hatalom kézjegye – tulajdonba vesz, kinyilvánít és lezár.